

9. Total merchandise trade [Electronic resource] / https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/world_commodity_profiles13_e.pdf.

10. Доклад о мировых инвестициях 2013 [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013overview_ru.pdf.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Ковалюк С.О., здобувач кафедри менеджменту Черкаського державного технологічного університету (Україна)

Ковалюк С.О. Концептуальні засади забезпечення сталого розвитку регіону

У статті розглядаються позиції формування сталого розвитку регіону науковців ХХ століття. Пріоритетно особливу увагу ідеям Ф. Кене та Т. Мальтуса як мислителів зародження ідей сталого розвитку. Проведений аналіз теоретичних напрацювань дослідників другої половини ХХ століття та підсумків Конференції ООН з охорони навколишнього середовища. Розглянуто початкові спроби визначення поняття сталого розвитку в подальшому його офіційного введення. Встановлено недоліки цього поняття та науковий пошук вирішення цієї проблематики. Визначено особливості розвитку концепції сталого розвитку за безпосередньої підтримки Всесвітнього саміту зі сталого розвитку та сучасні напрямки її трактування. Охарактеризований економічний аспект концепції сталого розвитку регіону в результаті чого визначені теорії економічного зростання та теорія економічного розвитку, а також релевантні позиції економічної стійкості. За даними теоріями стійкість і ефективність можна розглядати як окремі, можливо, взаємодоповнюючі критерії.

Ключові слова: регіональна економіка, сталий розвиток, економічне зростання, концепція сталого розвитку, стійкість.

Ковалюк С.О. Концептуальные основы обеспечения устойчивого развития региона

В статье рассматриваются позиции формирования устойчивого развития региона ученых ХХ века. Уделено особое внимание идеям Ф. Кенэ и Т. Мальтуса как мыслителей зарождения идей устойчивого развития. Проведенный анализ теоретических разработок исследователей второй половины ХХ века и итогов Конференции ООН по охране окружающей среды. Рассмотрены первоначальные попытки определения понятия устойчивого развития в дальнейшем его официального введения. Установлены недостатки этого понятия и научный поиск решения этой проблематики. Определены особенности развития концепции устойчивого развития при непосредственной поддержке Всемирного саммита по устойчивому развитию и современные направления ее трактовки. Охарактеризован экономический аспект концепции устойчивого развития региона в результате чего определены теории экономического роста и теория экономического развития, а также релевантные позиции экономической устойчивости. По данным теориями устойчивость и эффективность можно рассматривать как отдельные, возможно, взаимодополняющие критерии.

Ключевые слова: региональная экономика, устойчивое развитие, экономический рост, концепция устойчивого развития, устойчивость.

Kovalyuk S. The conceptual basis for the sustainable development of the region

The article discusses the position of sustainable development of the region's scientists of the XX century. Paid special attention to the ideas of F. Quesnay and T. Malthus as the thinkers of the origin of ideas of sustainable development. The analysis of the theoretical developments of researchers of the second half of the twentieth century and the outcome of the UN Conference on the environment. Reviewed initial attempts at defining the concept of sustainable development in the future of its official introduction. Installed the shortcomings of this concept and the scientific search for the solution of this problem. The features of the development of the concept of sustainable development with the direct support of the world summit on sustainable development and modern trends of interpretation. Characterized the economic dimension of the concept of sustainable development of the region resulting in some economic growth theory and the theory of economic development, as well as the relevant items of economic sustainability. According to theories of stability and efficiency can be seen as a separate, possibly complementary criteria.

Keywords: regional economy, sustainable development, economic growth, the concept of sustainable development, stability.

Постановка проблеми. Інтегральною метою стратегії будь-якої держави чи регіону є забезпечення сталого розвитку (СР) територій. Вихідним пунктом сучасної соціально-екологічної кризи, очевидно, стала криза XVII-XVIII ст., яка хоч і носила локальний характер, але охопила найбільш розвинені країни Європи. Соціально-економічна думка розглянутого періоду жваво реагувала на гострі суперечності у відносинах суспільства і природи. В тій чи іншій мірі практично всі види суспільної діяльності переосмислювались з позицій необхідності пошуку нових форм взаємодії між ними. Деградуєчий сільський уклад життя, що домінував у європейському суспільстві протягом багатьох століть і, незважаючи на ідеологічний та економічний тиск церкви і феодалів, зберігав свою самобутність, ніс із собою цілий пласт народної культури взаємовідносин людини і природи. Необхідність формування та інституціоналізації нових традицій, а також соціально-економічні та екологічні потреби сприяли зародженню ідей про місце людини в системі природи, про баланс економічних та екологічних факторів розвитку.

Тому виникає необхідність в проведенні комплексного аналізу основних позицій наукової парадигми початку формування сталого розвитку (СР) в регіоні, що й визначило актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній економічній літературі представлений досить широкий спектр наукових публікацій, що охоплюють різні аспекти сталого розвитку регіональних економічних систем. Це обумовлено високою науково-практичною актуальністю проблеми. Позиції формування нових традицій в соціально-економічній та екологічній сферах заклали такі науковці як Ф. Кене, Т. Мальтус, В. Парето, Р. Констанца, О. Ланг, Г. Нотелінг, П. Самуельсон, Р. Солоу, Т. Тітенберг, Дж. Хікс, Дж. Хартвік та інші.

Проблемам забезпечення сталості розвитку регіональних систем присвячені праці А. М. Андрюшенка, В. А. Барановського, ОБ. В. Буркинського, В. І. Вернадського, З. В. Герасимчук, О. Г. Гранберга, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, М. З. Згуровського, Т. М. Качали, О. В. Коломицевої, С. В. Коляденко, ОМ. А. Хвесика, Л. Г. Чернюк та ін.

Виділення невирішеної проблеми. Багатогранність проблематики регіональної економіки зумовила наявність різних теоретико-методологічних поглядів і позицій щодо формування сталого розвитку в регіоні. Поряд з цим, недостатньо досліджені питання компаративного аналізу основних наукових течій забезпечення сталого розвитку.

Мета наукової статті. Головною метою цієї роботи є визначення теоретичних основ формування сучасної концепції сталого розвитку регіону.

Результати дослідження. Ідеї Ф. Кене, Т. Мальтуса та інших мислителів більш пізнього періоду лягли в основу різних аспектів сучасних концепцій СР. Слід зазначити, що в їхніх дослідженнях не приділялося достатньої уваги проблемі виснаження природних ресурсів, проте рівень економічного розвитку не дозволяв тоді навіть припустити, яких розмірів в майбутньому досягне, наприклад, забруднення повітря.

Друга половина ХХ століття ознаменувалася новою соціально-екологічною кризою, яка може бути визначена як криза взаємодії природи і суспільства, викликана соціально-економічними причинами, непродуманими діями людини, що призвели до виснаження і руйнування природного середовища проживання, підриву механізмів саморегулювання екологічних систем і відповідної, часто згубної реакції природних систем на діяльність людини.

Відповідно кризі стали ідеї сталого співіснування з природою, що набули розвитку в середині 60-х років ХХ ст. З метою позначення максимальних умовів риби, які можуть проводитися у водоймах протягом десятиліть, в Канаді в кінці 1960-х років був

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

використаний вперше термін «sustained yield». Далі, у середині 1970-х років його змінив термін «sustainable yield», на відміну від попереднього, він означав не максимальне, а оптимальне використання доступних ресурсів за обов'язкової умови збереження (за необхідності – відновлення) відповідної популяції (у вітчизняній практиці використовується близький за змістом термін «загальний допустимий вилов») [1].

Сам термін «сталий розвиток» приписують Барбарі Уорд, яка використовувала його в середині 1970-х років [2].

Термін «sustainable development» виявився досить популярним, так як пов'язував проблеми охорони навколишнього середовища, стабілізації економіки та забезпечення добробуту людей. Серйозна стурбованість перспективами розвитку цивілізації в умовах виснаження природних ресурсів, наростаючого забруднення природного середовища та триваючого зростання населення прозвучала на Конференції ООН з охорони навколишнього середовища, що відбулася в 1972 р в Стокгольмі. Тоді розглядалися перші версії концепції сталого розвитку. Саме на цій конференції була сформульована концепція і поняття «розвиток без руйнування».

Найважливішим підсумком конференції була пропозиція про визнання в якості основного правового принципу права людини на сприятливе навколишнє середовище. Перший принцип Стокгольмської декларації говорить: «Людина має основне право на свободу, рівність і адекватні умови життя в навколишньому середовищі, якість якої дозволяє жити в гідність і благополуччя» [3].

Конференція прийняла план дій зі 109 пунктів-рекомендацій, адресованих національним урядам і міжнародним організаціям, і запропонувала створити в системі ООН новий механізм, який сприяв би втіленню прийнятих рішень в конкретні дії політичного та наукового характеру. Для цього в 1972 році була створена нова міжурядова організація системи ООН – Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), штаб-квартира якої знаходиться в Найробі (Кенія). Вона виконує координуючу і каталізуючу функції в галузі навколишнього середовища і природних ресурсів [4].

Стокгольмська конференція дала поштовх вивченню навколишнього середовища на національному та міжнародному рівні, сприяла формуванню правових норм і законодавчих ініціатив, пошуку ресурсозберігаючих технологій, прискорила виникнення міжнародних форм співробітництва по захисту навколишнього середовища. Після Стокгольмської конференції кілька держав визнали в своїх конституціях право на адекватне навколишнє середовище і зобов'язання держави його зберігати.

Надалі на зміну концепції «розвиток без руйнування» прийшла концепція «екорозвитку» екологічно прийнятного розвитку або розвитку, який прагне до найменшого негативного впливу на навколишнє середовище і, отже, найменшого екологічного збитку [98].

Проте, так і не було надано точного загальноприйнятого універсального визначення СР. Деякі дослідники [5] робили акцент на етимологічному значенні слова «sustainable», відзначаючи в найзагальнішому вигляді здатність протидіяти тиску і натиску з боку будь-яких сил. У сутнісному сенсі під стійкістю нерідко розуміли похідну від: 1) внутрішніх характеристик системи; 2) природи і сили тиску і потрясінь, які впливають на систему; 3) людської діяльності, що сприяє виникненню і посиленню вказаних тисків і потрясінь або навпаки їх подолання.

До 1987 налічувалося більше 30 спроб визначень СР, в тому числі:

розвиток, основою якого є моральний принцип рівності між генераціями, видами і групами;

означає шлях максимізації довготривалих вигод для людства;

розвиток, в процесі якого економічне зростання і розвиток не зашкоджують один іншому і не антагоністичні навколишньому середовищу і суспільству;

економічний розвиток, що не передбачає підризу природної бази для майбутніх поколінь і зростає в розрахунок на одну особу населення території;

економічний розвиток, що має на меті забезпечення стійкості навколишнього середовища, а також стійкого, постійного економічного зростання;

процес гармонізації людства і навколишнього середовища;

процес управління, головна мета якого вести нас шляхом розвитку.

В 1987 році була опублікована та схвалена Генеральною асамблеєю ООН доповідь Комісії з навколишнього середовища і розвитку, яку очолював прем'єр-міністр Норвегії Г.Х. Брутланд, після чого в науковий обіг офіційно було введено поняття СР, але використовувалося поряд з такими поєднаннями, як «equitable development» – справедливий розвиток і «balanced development» – гармонійний розвиток.

Комісія назвала концепцію СР основою забезпечення інтегрованого підходу в розробці економічної політики на майбутні десятиліття, а саме СР визначила як «розвиток, який задовольняє потреби сьогоденних поколінь і не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити їх власні потреби» [6].

Йшлося про створення такої соціальної та економічної системи, яка забезпечила б на тривалу перспективу високий рівень життя, його якість: зростання реальних доходів та освітнього рівня, поліпшення охорони здоров'я і навколишнього середовища. Зазначене визначення включає два основних поняття: перше – це необхідні для існування найбільш вразливих верств населення потреби, які повинні бути предметом першочергової уваги; друге – це зумовленні станом технології та організацією суспільства обмеження, які накладені на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби. Необхідно зазначити, що зміст наведеної дефініції СР відповідає принципу «добраго батька сімейства» часів римського права, який повинен був передавати наступному поколінню отримане ним майно не в гіршому вигляді, ніж отримав він сам. За твердженням К. Маркса, «навіть ціле суспільство, нація, і навіть всі одночасно існуючі суспільства, взяті разом, не є власниками землі. Вони лише її власники, які користуються нею, і як «boni patres familias» (добрі батьки сімейства), вони повинні залишити її поліпшеною наступним поколінням» [7].

Отже, суспільство виступає «єдиним суб'єктом суспільної форми власності і кінцевим користувачем, власником і розпорядником» природних ресурсів і природного фактора виробництва. Інша справа, що з прогресом суспільного поділу праці, виробництва і господарства в ринковій економіці функції реалізації суспільної власності на природний фактор виробництва поділяються і відокремлюються (у формах користування, володіння і розпорядження). Відбувається відділення розпорядження від власності (між державою і суспільством). Функція розпорядження виступає як відображення процесу господарювання суспільством в цілому через його інституційного агента – державу. Функція володіння відображає різноманітний і розділений характер виробництва і виконується господарськими суб'єктами – приватними підприємствами в процесі виробництва. Функція користування здійснюється членами суспільства в процесі праці і виконується господарськими суб'єктами – працівниками. Саме з цих позицій слід підходити до обговорення проблем природної ренти, монопольного присвоєння доходів від експлуатації природних ресурсів великими компаніями в сучасному суспільстві.

Нечіткість, непослідовність та «антропоцентризм» – це основні недоліки визначення СР, які визначають критики. «Концепція сталого розвитку допускає різні трактування і потребує подальшого вдосконалення, особливо з питання про шляхи її втілення в життя», вважає В. Левашов. Підтвердженням цьому служить багаторічна дискусія про правильність перекладу терміну «sustainable» та пропозиції користуватися терміном «сталий чи збалансований розвиток», а не найбільш точним перекладом «підтримуючий розвиток». Принцип сталого, збалансованого, зрівноваженого розвитку зводиться до принципів оптимізації, які були запропоновані В.Ф. Парето. Принципи «парето-оптимізації» або «парето-поліпшення» включають в себе індивідуальну оптимізацію, ринкову ефективність і соціальний оптимум.

У свою чергу, В.Ф. Парето удосконалював ідеї основоположника класичної школи економіки Л. Вальраса, в тому числі ідею «існування та стабільності рівноваги». Ідеї В.Ф. Парето і Л. Вальраса розвивали такі видатні економісти, як Р. Констанца, О. Ланг, Г. Хотелінг, П. Самуельсон, Р. Солоу, Т. Тігенберг, Дж. Хікс, Дж. Хартвік та ін. Послідовники В.Ф. Парето серед яких відомі школи економіки (Лондонська, Чиказька, Гарвардська, Французька школа планування), сформулювали єдину теорію загальної рівноваги. Згідно В.Ф. Парето, зміни в розподілі факторів виробництва можуть вважатися оптимальними, якщо обрана альтернатива оцінюється як найкраща з усіх всіма учасниками. Разом з тим, парето-оптимізація передбачає непорушність вихідного розподілу ресурсів та економічних

ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

можливостей. Т. Тітенберг сформулював СР наступним чином: «...середньостатистична особа майбутніх поколінь повинна знаходитися не в гірших умовах, ніж середньостатистична особа нинішнього покоління» [8]. Однак, тут виникають важковирішувані питання, пов'язані з розподілом факторів виробництва:

Відмінність у уявленнях різних індивідуальних і групових учасників процесу розподілу і перерозподілу про справедливість того чи іншого варіанту і про оцінку меж компромісу не тільки в рамках нинішнього покоління людей, але також між нинішнім і майбутнім поколіннями, між людиною та іншими біологічними видами; адекватне урахування природного капіталу при співвідношенні розподілу та ефективності виробництва; встановлення величини компенсаційних платежів і трансфертів, а також величини витрат самого розподілу.

Частково саме тому принцип парето-оптимізації доповнюється принципом обов'язкової компенсації Калдора-Хікса (сформульований у 1938- 1939 рр.), згідно з яким індивідуум, який зазнав збитків при перерозподілі, повинен отримати адекватну компенсацію: «Перехід від одного стану економіки до іншого представляє собою поліпшення суспільства, якщо ті індивіди, які отримали підвищення добробуту, компенсують втрати, понесені іншими; при цьому повинен зберегтися загальний рівень добробуту, принаймні такий, що відповідає вихідному». В аспекті СР це означає, що наступне покоління, яке отримало в спадок виснажені природні ресурси (надра, ґрунти, тощо), повинно отримати в порядку компенсації певну накопичену ренту [9]. Саме поняття сталого (збалансованого) розвитку тісно пов'язується з процесом сутнісних змін як результату дії різноспрямованих тенденцій, а сталому розвитку найбільш адекватний принцип глобального оптимуму по В.Ф. Парето.

Спостерігаються певні розбіжності в думках про змістовне наповнення терміну СР. Термін критикують як суперечливе з точки зору формальної логіки словосполучення, оскільки сталість завжди знаходиться в певній єдності з мінливістю, яка з позиції діалектики, первинна у взаємодії зі своєю протилежністю. «Сталість не є повною протилежністю мінливості, адже остання вбирає в себе сталість». Поняття «розвиток» говорить про зміни, тоді як поняття «сталий» означає незмінний.

Посилаючись на праці Р. Констанца, І. Сергеев стверджує, що саме поняття «сталість» можна визначити тільки в контексті процесу, а саме «процес може вважатися стійким, якщо його параметри мало змінюються впродовж певного часу». В даному випадку важливо так зване транс-генеративне уявлення про сталість, тобто дотримання певних параметрів при переході природно-економічних факторів виробництва від одного покоління до іншого. Якщо виникає ймовірність переривання процесу, сталість знижується. Крім самого процесу і його параметрів важливий також відрізок часу і його продовження, характеристика якого повинна входити в опис процесу [10].

Що стосується прийнятого у вітчизняній спеціальній літературі перекладу, то терміни «sustainable development», «sustainability» (to sustain – підтримувати, не давати припинитися, обірватися, згаснути) найточніше слід перекласти як підтримку оптимальних (з точки зору регіональних умов, ресурсів і факторів виробництва) темпів зростання суспільного багатства для забезпечення якості життя, що відповідає сучасним світовим стандартам. Основною СР суспільства є природно-гуманітарний синтез людини і природи.

У вітчизняній літературі [11] зазначається, що в сучасних умовах концепція СР сформульована як цільова функція, про механізми досягнення якої є лише найзагальніші, далекі від системності, чіткої логіки та формалізації судження. З цієї думкою слід погодитися, причому не тому, що концепції притаманна несистемність понять, а тому, що вже сьогодні існують моделі багатокритеріальної (по В.Ф. Парето) оптимізації, що дозволяють отримати економічні, екологічні, соціальні та інші критерії якості систем.

Розвитку концепції СР сприяв Всесвітній саміт зі сталого розвитку, що відбулася в Йоганнесбурзі (ПАР) в 2002 р, на якому було проаналізовано та оцінено прогрес, досягнутий з 1992 г в ході реалізації «Порядку денного на ХХІ століття». Реалізація концепції СР розглядалася як умова довготривалого успішного прогресу людства в майбутні десятиліття.

При цьому до уваги бралося зростання капіталу: економічного (фінанси, засоби виробництва, нерухомість), людського, культурного та екологічного. Також було розглянуто питання впливу глобалізації та пов'язаної з нею лібералізації на світове господарство. У зв'язку з цим порушувалися питання передачі світових інституційних функцій з охорони навколишнього середовища та СР, що реалізуються міжнародними та національними організаціями, приватним компаніям. Індійський еколог В. Шива узагальнює цю ситуацію так: «Те, що дійсно відбулося в Йоганнесбурзі, рівнозначно приватизації Землі на такому аукціоні, де права бідних відстають в сторону».

Свідченням поглиблення процесів глобалізації є колосально збільшені масштаби взаємозв'язків і взаємних залежностей сучасного суспільства, яке М. Кастельє образно назвав «мереживом» [12]. Відбувається перехід від старих моделей світової економіки, що зазвичай називаються ієрархічними, до моделі, «яка працює як єдина система в режимі реального часу». Однак, ідеологи глобалізму в якості обов'язкової умови вимагають здійснення всілякої лібералізації, що долає державні кордони і бар'єри. При цьому звернемо увагу на основну формулу лібералізації: бідність походить не від людських відносин, а від природи, а багатство перемагає бідність за допомогою економічного зростання. Наведемо як контраргумент вислів Дж. Сороса: «Хоча особисто я своїм добробутом зобов'язаний фінансовим ринкам, у мене виникають побоювання, що необмежений розвиток капіталізму і поширення ринкових цінностей в усі сфери життя становить загрозу для нашого відкритого та демократичного суспільства. Я думаю, що головним ворогом відкритого суспільства тепер є не комунізм, а капіталізм». Глобалізація закріплює положення «золотої мільярда» і становить бідних, про що свідчать також доповіді і дані ООН: у світі хронічно недоїдають 810 млн. чол., а в 2001 р - 816 млн., з 12 млн. випадків дитячої смертності 55% відбулося від недоїдання, а 25% материнських смертей в Африці та Азії - від нестачі в їжі заліза; в 67 з 99 бідних країн за десять років (2001-2011 рр.) не зареєстровано значних успіхів у боротьбі голодом.

Саме тому представляється надмірно оптимістичною думка відповідального секретаря з економіки Швейцарської Конфедерації Д. Сіца, який вважає, що глобалізація знижує абсолютну бідність і таким чином відповідає досягненню одного з основних пріоритетів СР. Д. Сіц високо оцінив роботу Йоганнесбургського форуму саме за включення окремої глави про глобалізацію в ухвалений План впровадження.

По закінченні саміту в міжнародний лексикон були введені нові поняття, що розширили категоріальний апарат концепції СР: екологічне донорство; компенсація глобальних екологічних послуг; всесвітня угода (угода щодо надання фінансової підтримки країнам, що розвиваються та готові дотримуватись міжнародних домовленостей, зокрема, екологічних, в обмін на зовнішні борги); стійке споживання та ін. [13].

До теперішнього часу сформувалися два досить виражених напрямки трактування концепції СР. В рамках обох напрямків основний акцент робиться на «людський розвиток», так як в сучасних умовах зростає роль людського фактора, про яку писав В. Вернадський у вченні про ноосферу. Людина розглядається як найважливіший елемент всієї системи і порівняємо з геологічними силами. Вона відповідальна за розуміння своєї ролі в глобальній системі біосфери, в її збереженні та управлінні нею.

В той же час, перший напрямок акцентує увагу на визначенні цілей суспільного розвитку в цілому і виявленні умов, що забезпечують їх досягнення. При цьому економічні цілі підпорядковуються цілям розвитку суспільства, тобто розглядаються як засіб, що забезпечує сталість розвитку в цілому. Даний напрямок досліджень розвиває ідеї, закладені в працях В. Вернадського, П. Тейяра да Шардена, М. Моїсеєва, учасників Римського клубу і відображених у багатьох сучасних програмних документах [14]. У серії блискучих праць, серед яких «Межі зростання», «Динаміка зростання в кінцевому світі», «Людство на роздоріжжі», широкій світовій громадськості було переконливо продемонстровано, що експонентне економічне зростання має об'єктивно зумовлені межі, пов'язані з виснаженням невідновлюваних ресурсів і наближенням до споживання всієї продукції із відновлюваних ресурсів. Дослідниками під керівництвом американського вченого Д. Медоуза була запропонована програма дій, яка отримала назву концепції «нульового зростання». Пропонуючи програму, яка засуджує «нестримне зростання», вчені тим самим заперечували всяке зростання, розвиток і регулювання змін в світовій економіці. В умовах соціальних, політичних, технологічних, економічних, психологічних процесів, що реально протікають у світі, багато з яких не були і не могли бути відображені в побудованій моделі, складно навіть уявити, як забезпечити практичний перехід до концепції «нульового зростання».

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

В другому напрямку ставиться завдання виявлення умов збалансованого економічного розвитку, динамічної рівноваги, критеріїв оптимального розвитку.

Зупинимося докладніше на загальній характеристиці економічного аспекту концепції СР. Представники економіко-математичного напрямку підприємці спроби знайти основні показники економічної стійкості. Так, автор першої моделі динамічної рівноваги Е. Домар як універсальний вимірник пропонує приріст інвестицій, оскільки умовою динамічної рівноваги, на його думку, є рівність: приріст грошового доходу (попит) = приросту виробничих потужностей (пропозиція).

Р. Харрод запропонував вдосконалену оцінку приросту інвестицій через величину коефіцієнта капіталомісткості. Визначаючи необхідний для прийняттого темпу зростання коефіцієнт капіталомісткості, держава щорічно встановлює необхідний рівень приросту інвестицій, і, отже, на думку Р. Харрода, уникає зниження стійкості. Недоліком розглянутої оцінки Є. Домара і завдання координат СР Р. Харродом є припущення вчених, що зростання національного доходу виступає тільки функцією нагромадження капіталу, а всі інші фактори ігноруються (НТП, зміна зайнятості, структури і ступеню організованості капіталу та ін.).

Економістом Г. Дейлі та теологом Дж. Коббом в 1989 р був запропонований «індекс сталого економічного добробуту» (ІСЕД), який є показником якості системи, «заснованим на індивідуальному споживанні, співставленим з умовами суспільного добробуту і якості природного середовища». Розрахований для Великобританії з 1950 по 1990 рр. індекс показав, що «сталий економічний добробут» на одну особу населення країни зріс гранично лише на 3%, незважаючи на 230% зростання ВВП у розрахунку на одну особу населення. Отже, СР як національної, так і регіональної економіки має відповідати набору певних критеріїв.

В економічній літературі виділяють низку критеріїв, яким повинна задовольняти стійка економіка. Е. Дроздовський визначає стійку економіку як економіку, орієнтовану на соціокультурні параметри, на людину. Згідно з «законом цивілізованості системи» існують кореляційні залежності між динамікою культури і динамікою економічного зростання. Для СР однаково важливою ідеологією, культурою і економікою [15]. На думку М. Урманова, стійка економіка – це економіка, що базується на високій моральності і орієнтована на оптимальну модель споживання. Це «мудра економіка», що вимагає поєднання протилежностей: соціалізму і капіталізму, плану і ринку, свободи і справедливості.

Поняття стійкості в економічній теорії визначається як проблема суспільного відтворення. «Стійкість відтворення як економічна категорія», зазначає І. Гащо, «... це система особливих економічних відносин, спрямованих на безперервне підтримання оптимальної пропорційності у розвитку всього народногосподарського комплексу, що забезпечує більш повне задоволення зростаючих потреб з мінімальними суспільно необхідними витратами, при дотриманні вимог екологічної безпеки в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь» [16].

На практиці постійно виникає конфлікт між ефективністю і справедливістю розподілу. Це пов'язано з тим, що «виробництво заради задоволення потреб має прийти на зміну виробництву заради прибутку, властивому капіталістичному порядку» і що «розум людини в змозі знайти спосіб розподілу настільки ж ефективний, як і спосіб виробництва. Однак ще В. Ойкен зазначав, що всі суспільства, що існували та існують на планеті, не вибирали між максимізацією доходів і задоволенням потреб, бо друга являє собою не більш ніж наслідок першої. Навіть античні часи не є винятком: «Люди по природі своїй не стільки шанують і люблять справедливість, скільки ганяються за вигодою».

У найзагальнішому вигляді цей конфлікт формулюється так: не всі і не завжди ефективні розподіли ресурсів сприяють СР; не всі розподіли з метою сталого розвитку досить ефективні, більше того, дослідники відзначають, що стандартні економічні критерії ефективності неадекватні критеріям СР, і це положення збережеться доки, поки економіка доквілля залишиться невеликою складовою економічної науки. У той же час, як вважає І. Сергеев, в тріаді «суспільство - економіка - навколишнє середовище» досягти сталого розвитку на основі раціонального використання природних ресурсів можна, лише розглядаючи економіку в якості підсистеми екологічної системи.

Стійкість і ефективність можна розглядати як окремі, можливо, взаємодоповнюючі критерії. У цьому випадку слід проводити або відповідну оптимізацію, або враховувати один з критеріїв як обмежуючий. Можна припустити, що раціонально використовувати критерій ефективності для визначення чистого доходу у вирішенні задачі розрахунку чистої приведеної вартості (NPV), а критерій сталого розвитку – для оцінки справедливості розподілу між поколіннями.

Існує відоме твердження, згідно з яким кожне наступне покоління за рахунок накопиченого багатства, знань, розвинутої технології та ноу-хау є економічно більш ефективнішим, ніж попереднє. Іншими словами, воно отримує ці блага в якості компенсації за раніше використані природні ресурси, і ці переваги, що стали інструментом економічної ефективності виробництва, дозволяють наступному поколінню користуватися зменшеним природокористуванням. Попереднє ж покоління може вважати, що науково-технічний прогрес оплачує використання трансгенераційного капіталу, споживання якого важко визначити, виміряти і оточити.

Однак наводиться й аргумент Дж. Хартвіка, що крім цієї частини компенсації рентного типу наступному поколінню повинна бути передана і інша частина рентного доходу, отриманого від експлуатації невідновних, а частиною і відновлюваних природних ресурсів: «Рентний дохід не повинен використовуватися поточним поколінням». Правило Дж. Хартвіка встановлює обов'язок зберігання загального трансгенераційного капіталу в повному обсязі та недоторканості, оскільки саме він дозволяє досягти стійкості у використанні ресурсів. Ймовірно, саме цим правилом керується Норвегія, яка створила Національний нафтовий фонд, що накопичує кошти до часу виснаження нафтогазових ресурсів континентального шельфу країни.

Категорія економічної стійкості найтіснішим чином пов'язується з певним станом економічної динаміки, її позитивною інноваційною спрямованістю. Також заслуговує на увагу аналіз взаємозв'язку між категоріями економічної стійкості і позитивної інноваційної господарської динаміки, більш складного, ніж простий причинно-наслідковий зв'язок. Однією з найважливіших проблем економічного аспекту сталого розвитку є дослідження сталого економічного зростання (economic growth). При дослідженні проблем економічного зростання існують два взаємодоповнюючих підходи: перший пов'язаний з проведенням емпіричного аналізу темпів економічного зростання, виявленням його джерел і кількісними оцінками внеску різних факторів зростання; другий – спрямований на аналіз умов довгострокової рівноваги та сталого економічного розвитку, а також на виявлення критеріїв оптимальності економічного зростання, в рамках цього підходу передбачається побудова формальних моделей, що відображають взаємодію між витратами факторів, збільшенням випуску, заощадженнями та інвестиціями в процесі економічного зростання.

Аналіз питання про джерела зростання переважно ґрунтується на передумові, що принципово можливі лише два його джерела: збільшення пропозиції факторів виробництва і зростання продуктивності факторів, що відображаються в зміні технології виробництва.

Я. Тінберген інтерпретував формулу Кобба-Дугласа, додавши в неї фактор часу, який визначається рівнем розвитку технічного прогресу. Безперечною перевагою методу Я. Тінбергера стала можливість визначення темпів зростання технічних змін. У 1957 р. Р. Солоу запропонував факторну модель економічного зростання (так звану модель стійкості Солоу), в якій в якості одного з результатів моделювання розглядається рівноважне споживання, тобто показник, безпосередньо пов'язаний з кінцевою метою економічного зростання [17]. Крім того, модель Р. Солоу охоплює велику сукупність факторів економічного зростання, а нормативний характер моделі дозволяє не тільки розрахувати пасивний прогноз або пояснювати спостережувані факти, але й показує прийнятний стан економіки.

Поряд з теоріями економічного зростання, у світовій економічній науці набула поширення теорія економічного розвитку (economic development). Основні погляди на економічне зростання та економічний розвиток були висловлені економістами Й. Шумпетером і Ф. Перру. Й. Шумпетер першим в економічній науці розмежував поняття «економічне зростання» і «економічний розвиток». На думку вченого, зростання означає збільшення розмірів за допомогою асиміляції або наростання матеріалу, а розвиток – розширення або

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

реалізацію потенційних можливостей, щоб стати досконалішими; рости значить збільшуватися кількісно, а розвиватися – поліпшуватися якісно, ставати різноманітнішим. Кількісне зростання та якісний розвиток підпорядковуються різним законам і дають різні результати.

Ф. Перру, французький економіст інституційно-соціологічного напрямку, в своїй основній праці «Економіка ХХ століття» (1961), базуючись на концепції «домінуючої економіки» і понятті неоднорідності зростання, зробив висновок про те, що економічне зростання, що здійснюється як структурна політика, спрямоване не на пристосування до існуючих структур, а на активне перетворення структур в прийнятному напрямку. Зростання спрямоване на кількісне збільшення масштабу економіки в її фізичному вимірі. Це передбачає збільшення обсягу і швидкості матеріальних та енергетичних потоків, що проходять через економіку, кількісне зростання народонаселення і збільшення обсягу запасів продуктів людської праці. Розвиток ж передбачає якісні вдосконалення структури. Деякі вітчизняні економісти трактують СР як, з одного боку, економічний розвиток, що забезпечує стійкий стан навколишнього середовища, з іншого – стійке, постійне економічне зростання, роз'яснюючи, що важливо звернути увагу на відміну економічного розвитку від економічного зростання. Перше – більш широке поняття, що враховує також і екологічну складову: друге відображає лише дохід у розрахунок на одну особу населення.

В семидесятих роках минулого століття були сформовані теоретичні концепції сталого розвитку, з них найбільш стійкими вважаються концепції нерівноважного стану господарських систем. Класичну макроекономічну рівновагу стали розглядати в якості еталонного стану економіки. Поняття пропорцій економічної системи, що приходить на зміну поняття рівноваги, відображає стан відносин між підсистемами і елементами системи. На думку Я. Корнаї, стійкий стан – «це не просто середнє з усіх характеристик процесу за певний період часу, а й механізм регулювання, який у разі коливання може знову повертати систему в її нормальний стан». Науковець приходить до висновку, що для кожного періоду часу і кожної макросистеми є свій «ідеально нормальний стан». Наприклад, дефіцит – нормальний стан ресурсообмеженої економіки [18].

Таким чином, серед наукової парадигми особливо треба виділити міркування Р. Тернера, який здійснив класифікацію трактувань видів економічної стійкості, яка є найбільш популярною в США. Науковець пов'язує концепцію сталого розвитку з двома основними напрямками: техноцентризмом і екоцентризмом. Представники техноцентризму, в основному, належать до прихильників «слабкої стійкості», екоцентристи є прихильниками «сильної стійкості». Представники «слабкої стійкості», ґрунтуючись на принципі заміності, розуміють СР як підтримання постійного основного капіталу. Оскільки капітал, створений людиною, може замінити природний капітал, підтримання постійного основного капіталу вимагає заміни виснаженого природного капіталу, створеного людиною.

Висновки та пропозиції. Отже, група прихильників «слабкої стійкості» виступає за можливість досягнення сталого розвитку та раціонального управління ресурсами через екологічну ринкову політику, засновану на економіці, дружньої по відношенню до навколишнього середовища. Представники цієї точки зору акцентують увагу на рівновазі інтересів поколінь.

Прихильники «сильної стійкості» висловлюються за максимально повне збереження природних ресурсів. З точки зору даної групи дослідників, економіка повинна ґрунтуватися на принципах обережності і максимально безпечних стандартів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения. В кн.: Антология экономической классики [Текст] / Т. Мальтус. - М.: Экономика, 1993. – 358с.
2. Сакс Дж. Д., Даррен, Ф. К. Макроэкономика. Глобальный подход [Текст] / Дж. Сакс, Ф. Б. Даррен. - М.: Дело, 1996. – С. 595-639.
3. Fey C., Denison D. Organizational culture and effectiveness: the case of foreign firms in Russia. - Stockholm: Stockholm School of Economics, 2000. - P. 1-55.
4. Key Competencies for Improving Local Governance. — Nairobi: LIN- Habitat, 2005.-VI.-28p.
5. Мескон М. Х., Альберт, М., Хедоури, Ф. Основы менеджмента. [Текст] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. - М.: «Дело», 1992. – 702 с.
6. Брутланд Г. Х. Наше общее будущее. Доклад Комиссии ООН по окружающей среде и развитию. 1987 [Текст] / Г. Х. Брутланд - М.: Прогресс, 1988. – 280 с.
7. Маркс, К., Энгельс, Ф. Соч. 2-е изд. Т. 25. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Экономика, 1984. – 437 с.
8. Titenberg T. Environmental and Natural Resource Economics [Text] / T. Titenberg. - Harper College Publ. New York, 1996. – 211p.
9. Ходжсон, Д. Экономическая теория и институты: Манифест- современной институциональной экономической теории: Пер. с англ./ Д. Ходжсон. -М.: Дело, 2003. – 459с.
10. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
11. Кухар В. П. Концепція переходу України до сталого розвитку / В. П. Кухар, Б. В. Буркинський, М. А. Голубець та ін. // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 14 – 44.
12. Кастелье М. Информационная этика: экономика общества и культура [Текст] / М. Кастелье. -М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 105 с.
13. Cooper Ph., Vargas C. Implementing Sustainable Development: From Global Policy to Local Action. - Lanham: Rowman & Littlefield, 2004. - 424 p.
14. Моисеев Н.Н. Элементы теории оптимальных систем [Текст] / Н.Н. Моисеев. – М., 2009. – С. 479-490.
15. Тарасова, Н.П. Индексы и индикаторы устойчивого развития / Н.П. Тарасова, Е.Б. Кручина. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mnr.gov.ru/files/part/8048_indikator.doc.
16. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку : [навч. посіб.] / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
17. Solow R. Intergeneration Equity and Exhaustible resources [Text] / R. Solow// Review of Economic Study. 1974. – P. 29-45.
18. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Ковтун В. Г., к. е. н., начальний навчального відділу Черкаського державного технологічного університету (Україна)

Ковтун В. Г. Основні тенденції та етапи розвитку сфери послуг в Україні

В статті розглянуто сутність понять «послуга» та «сфера послуг». Проаналізовано основні етапи розвитку сфери послуг в Україні як дореволюційний та післяреволюції. Досліджено, що розвиток сфери послуг в Україні значною мірою визначив процес трансформації моделі економіки. Визначено основні тенденції сучасного розвитку сфери послуг в Україні: реструктуризація споживчого попиту на послуги; інтенсивний розвиток інформаційно-телекомунікаційних послуг; внутрішньовидова диверсифікація послуг; міжвидова інтеграція послуг; формування сервісних комплексів. Досліджено рівень розвитку сфери послуг України та її регіонів. Визначено актуальні проблеми розвитку сфери послуг в Україні. Досліджено динамічний розвиток сфери послуг, який спричинений науково-технічним прогресом, зокрема його технологічною складовою. Запропоновано ряд завдань для підтримки розвитку сфери послуг, що полягає у створенні реальних можливостей, кадровому забезпеченні розвитку, здійсненні заходів в галузі інвестиційної політики.

Ключові слова: послуга, сфера послуг, етапи розвитку, попит, споживачі.